

PENSAR DÉU A L'ERA DE LA TÈCNICA

Agustí Boadas

En aquest article, el professor Boadas estudia la qüestió de Déu des d'una perspectiva sociològica i hi sintetitza alguns trets comuns del pensament alemany. Finalment, analitza alguns tòpics respecte a la qüestió del mal i crítica determinades formes d'argumentar.

245

Bona tarda i Pau i Bé!

Deia Montesquieu a *L'esperit de les lleis* que: *L'home pietós i l'ateu parlen sempre de religió: l'un parla d'allò que estima i l'altre d'allò que tem*. No vull entrar en polèmica sobre si cal creure o no, si cal creure en Déu o en la ciència, si cal creure moralment, de forma intel·lectual o sentimental. Això ho deixo a XAVIER RUBERT DE VENTÓS a *Dios y otros inconvenientes: Vaya por delante mi convencimiento de que nadie cree ni puede creer en Dios. Añádase a esta imposibilidad lógica (que justificaré) mi rechazo moral del asunto: no se debe creer en Él*. Quedi, però, la idea més modesta de Protàgores, que deia que poc es pot aclarir sobre els déus per dues raons: l'opacitat del tema i la brevetat de la vida.

Dividiré la meva intervenció en dos apartats: un que abordarà el fet del Déu en la tecnologia des del vessant més sociològic i extern i l'altre, des del vessant més filosòfic i teològic. En el primer cas, intentaré agrupar les intervencions guiat per l'herència del que podríem anomenar pensament alemany, i que vindria caracteritzat per la preeminència de la reflexió sobre la pròpia subjectivitat, tant pel que fa al nivell psicològic— Déu com a necessitat psicològica —

com històric i social; i en el segon cas, vindria marcat per l'empirisme anglosaxó que té en el capitalisme el seu fruit més esponsorós.

La tesi de fons, però, serà la mateixa: «la religió, a la sagristia», com es deia des de la Revolució Francesa, o el procés de Prometeu de robar als déus el foc i altres coses com a imatge del paper minvant de Déu i de la religió en la societat tecnocientífica. I la conclusió, ja l'avanço ara: queda encara molt per robar als déus, diríem des de l'ateisme (jo, gràcies a Déu, encara sóc ateu — deia LUIS BUÑUEL), o els déus no es deixen robar allò que importa de veritat a l'home, que seria la posició teista.

1. Religió i tècnica

— *Si Déu no existís, caldria inventar-lo* (VOLTAIRE, *Epître à l'auteur des trois imposteurs*). Vegeu 27-03-01. O, en versió de María Zambrano: *El hombre es tragedia de no poder vivir sin dioses*.

Tot i que pot ser més que discutible, tinc la sensació que del món germànic ens han arribat dues paraules que han estat convenientment aplicades a Déu: *sentiment i invenció*. Ambdues podrien rastrejar-se en Schleiermacher, que combina el que serà la nova religiositat del XIX i del XX: postulats filosòfics s'uneixen a una consciència devota i immediata de la percepció de Déu. Així, la nova prova de l'existència de Déu, per a ell, és que el sentiment d'absoluta dependència inclòs en la consciència pietosa del cristià és un element universal de vida, ja que aquesta dependència no és sinó el sentiment de la comunicació de la natura divina ella mateixa com a amor. Un amor sentimental, doncs, que podem comprovar tot sovint en les pel·lícules americanes.

Sentiment: s'associa a il·lusió, a la voluntat, a tot allò humà que no correspon a la raó, sinó a la llibertat, etc. Prenem Schopenhauer com a exemple: la voluntat és l'essència del món i allò que mou l'home és la por pregona a la mort que el du a crear il·lusions pal·liatives, ço és, Déu. Déu com a projecció psicològica. Des de l'existencialisme, doncs, com es llegeix al *Dieu et le Bon Dieu* de JEAN-PAUL SARTRE: *L'absència és Déu. Déu és la solitud dels homes... No hi ha sinó Déu: l'home no és res més que una il·lusió òptica*.

— Dos terços dels joves de Catalunya es consideren catòlics, però és un sentiment que no porta a dues característiques del cristianisme: la religió com a font de consol i fortalesa (que només ho és per a un 26%) i com a vida cristiana (bateig, matrimoni i mort religiosos oscil·len entre el 55-57% dels enquestats). *La Vanguardia*, 13 juny 2001, p. 41.

— De les argumentacions que entre els mateixos catòlics del carrer més funcionen, n'hi ha una que funciona bastant bé: la fe no és qüestió de la raó, o l'àmbit científic no es pot barrejar amb el de la fe. «El que jo crec és tan sols el que jo crec i, per tant, no ha de ser necessàriament cert, raonable, demostrable, ni res que s'hi assembli» (17-3-01). Oblidat queda el teòleg Karl Barth i la formulació moderna del *fides quærens intellectum* (que no de l'*intellectum quærens fidem*). O, en versió de NORBERTO BOBBIO: *Sempre he sentit un gran respecte pels creients, però no sóc un home de fe. La fe, quan no és un do, és un hàbit; quan no és ni un do ni un hàbit, és el resultat d'una forta voluntat de creure*. Però la pregunta, segons el creient, roman intacta: tot allò que no sigui racional, que no es pugui explicar amb la raó, implica que és un absurd i, per tant, s'ha de rebutjar?

— *Un home pot ignorar que té religió, com també pot ignorar que té un cor; però sense religió, com sense cor, l'home no pot viure* (LEON TOLSTOJ, Religió i moral). O en la versió de Xabier Zubiri: *El home es experiencia de Dios*. I aquí afegiu Pascal en el cèlebre pensament 277 [477]: *El cor té les seves raons, que la raó no coneix; hom ho sap en mil coses. Dic que el cor estima l'ésser universal naturalment, i s'estima a si mateix naturalment, segons que s'entregui; i s'endureix contra l'un o l'altre, segons vulgui. Heu rebutjat l'un i conservat l'altre: és que us estimeu per raó?* O més endavant, al 481: *És el cor el qui sent Déu, i no la raó. Heus aquí el que és la fe: Déu sensible al cor, no a la raó*.

— També com a sentiment, des del teisme, es presenta la religió de l'home antic: és l'explicació de tot allò que l'home no sap explicar. Les religions que divinitzaven les forces de la natura, per exemple, impedièn a l'home preguntar-se per la causalitat en la naturalesa, perquè tot era voluntat del déu de torn. Occident, gràcies als grecs, aconseguí espolsar-se aquesta voluntat o tirania divina a través del que coneixem com a pas del mite al logos, del relat a l'explicació racional que feren els filòsofs presocràtics.

— En especial, aquest sentiment de dependència divina es veu en el tema de la por. Davant d'un món hostil, amb catàstrofes naturals i vicissituds a la vida, l'home es devia sentir reconfortat amb una divinitat més poderosa, quant a capacitat de generar en l'home més terror i por del desconegut que no pas la mateixa natura, sempre que aquest ésser superior estigués comprat, fos propici, amb sacrificis o actes de culte. Per contra: «No puc creure en una religió que s'ha dedicat a atemorir el poble, que ha perseguit els qui no la compartien, que gairebé sempre s'ha aliat amb els poders esta-

blerts» (20-3-01). O, en versió de CHARLES BAUDELAIRE: *Déu és l'únic ésser que per regnar no ha tingut necessitat ni d'existir*.

— I més en especial encara, les religions, a mesura que s'han anat desenvolupant, han anat oferint explicacions més i més sofisticades al tema que, des de la visió creient, no té solució, sinó un acte de fe: la nostra mort personal. «La religió no ajuda a conservar la vida, però potser ajuda a acceptar la mort i a viure millor la darrera etapa de la nostra vida» (19-3-01).

Invent: lligat al tema dels invents com a història de la ciència, la religió com un invent és un argument clàssic des de la irrupció del marxisme o, fins i tot, des de la lectura de Kant, que considerava Déu una il·lusió des de la perspectiva de la raó pura teòrica.

— Déu és un invent necessari per donar solució als problemes que no tenen solució: la mort d'un estimat, el sofriment humà, la buidor de l'existència, etc. El cas contrari el podríem exemplificar en Hölderlin: *ara que ens han deixat els déus, en aquests temps de foscor i d'incertesa roman la inspiració romàntica que consisteix en l'oblit d'un mateix —la contínua extinció de la personalitat de l'artista— i en el frenesí sagrat —deixar-se posseir per un déu*.

— Déu, com a idea de Bé amb majúscules, és el pal de paller de tota ètica: *Si Déu no existeix, tot és permès* — deia FIODOR DOSTOÏEVSKIJ al conegut fragment de *Els germans Karamàzov*.

— D'una altra manera, «invent» és quelcom al qual s'ha arribat. I entrarien aquí les proves de l'existència de Déu, que, com sabeu, només són probatòries per als creients (sant Anselm i sant Tomàs; 22-04-01) i alguna prova més, de tipus psicològic, que diria que en la mesura que en l'ànima hi ha possibilitat de creure, hi ha una llavor de divinitat en nosaltres.

— També Déu és una forma de donar sentit a la natura i a la història. Ho diu MIRCEA ELIADE: *Des de la invenció de la fe, en el sentit judeocristià del terme (és a dir, que per a Déu tot és possible), l'home, apartat dels arquetips i de la repetició, no pot defensar-se del terror, sinó per mitjà de la idea de Déu. En efecte, només pressuposant l'existència de Déu, conquesta, per un costat, la llibertat i, per l'altre, la certesa que les tragèdies històriques tenen una significació transhistòrica, fins i tot quan aquesta significació no sigui sempre evident per a la condició humana actual. Tota altra situació de l'home modern du, en darrer terme, a la desesperació*.

— D'aquí que el segle XX hagi suposat la popularització d'un ateisme triple, germànic, que correspon a la triada medieval amor-diner-mort, que és precisament el triple vot religiós de castedat, pobresa i obediència i que, com deien els medievals, *convertuntur*. O, en paraules del dramaturg JEAN ANOUILH: *Déu és arreu... Vaja,*

que està sempre amb els que tenen molts diners i multitud d'armament. Dibueixem-ho telegràficament en les tres il·lusions dels anomenats «mestres de la sospita»:

- Mort: es contraposa a l'obediència o al morir un mateix per a néixer al voler de Déu o, per ser pràctics, el voler de Déu representat per l'autoritat del superior. El mestre d'aquest ateisme és NIETZSCHE: l'home com a voluntat de poder i *Déu és la prohibició de pensar*. I també, a *Així parlà Zaratustra*, diu dels sacerdots: *No saberen estimar llur Déu altrament que clavant l'home a la creu... havien col·locat llur il·lusió, llur tapaforats, que anomenaven Déu*.

- Amor: la castedat de les vestals, el plaer sexual com a contrari a la divinitat és un tema clàssic en el cristianisme i FREUD n'ha estat, amb encerts i fracassos, el seu enemic més aferrissat, defensant la cultura com a generadora de les religions. Diu, en efecte, a *El futur d'una il·lusió*: *Veiem, doncs, que l'enyorança del pare és el mateix que la necessitat de protecció davant les conseqüències de la importància humana..., és a dir, precisament la gènesi de la religió*.

- Diner: MARX. Llegim a la Crítica a la filosofia del dret de Hegel la celebrada màxima: *La misèria religiosa és, ensems, expressió de la misèria real i protesta contra la misèria real. La religió és la queixa de la creatura en pena, el sentiment d'un món sense cor i l'esperit d'un estat de coses embrutit. És l'opi del poble. La superació de la religió com a felicitat il·lusòria del poble és l'exigència que aquest poble sigui realment feliç*.

O, a manera de corol·lari, acudim a l'Essència del cristianisme de LUDWIG FEUERBACH: *La nostra tasca és precisament demostrar que la contradicció entre allò diví i allò humà és il·lusòria, és a dir, que no hi ha més contradicció que la que existeix entre l'essència i l'individu humans i que, per tant, l'objecte i el contingut de la religió cristiana són absolutament humans*. O a una versió encara més clara, la de MICHAEL BAKUNIN, a Déu i l'Estat: *La idea de Déu implica l'abdicació de la raó humana i de la justícia humana; és la negació més decisiva de la llibertat humana i du necessàriament a l'esclavatge dels homes, tant en la teoria com en la pràctica*.

2. Déu en la teologia

— *Els homes creen els déus a semblança seva* (ALDOUS HUXLEY, *Essays*, 1929).

— Abans deia que davant del sentiment d'indefensió enfront de la natura, Déu ens fornava confiança en nosaltres mateixos. Vist des de l'òptica de la ciència, sembla que el missatge religiós s'adapta a

les circumstàncies històriques en què es produeix. Prenent com a punt de partida la «revolució copernicana» canonitzada per Kant, i emprant la mateixa terminologia kantiana, la centralitat del Sol va començar un procés de reducció d'allò noumènic, místic o amagat, de la natura per posar-se a l'abast de l'home com a fenomen explorable racionalment. Així, no sobta que, en el mecanicisme racionalista, Déu fos el gran rellotger, com ara ho és en algunes sectes nord-americanes el gran ordinador.

— Des de la història de la filosofia i de la teologia assistim a un procés paral·lel en el món anglosaxó: la definició de Déu com a llibertat i el progrés tecnològic. De fet, des del nominalisme del segle XIV, Déu deixa de ser el Senyor, el *Dominus*, el noble feudal, per esdevenir el *Bon Dieu*, el «ciudadà honrat», el burgès lliure, aquell que es caracteritza no per la jerarquització del món, sinó per la capacitat d'ordenar lliurement el món. Paral·lelament, apareix el diner com a instrument d'alienació en unes ciutats que cada cop estan més apartades de la immediatesa de la natura i que la veuen cada cop més hostil. El calvinisme de manera especial consagrava aquesta nova religió de la burgesia: la benedicció de Déu és tan evident que és directament proporcional a l'èxit en els negocis. Però, per a negociar, cal professar el liberalisme econòmic i religiós: Déu atorga directament el valor a l'home per a ser lliure i enfrontar-se a la història (personal —Amèrica, terra d'oportunitats— i col·lectiva —allà es llegeix als dòlars *In God we trust*). El protocapitalisme, doncs, feia seva, en versió atea, la màxima de SÈNECA: *L'única llibertat és la saviesa*. Arrabassar a la natura els seus secrets, dominar-la, al cap i a la fi, treu feina a Déu com a creador seu. El seu espai, l'espai de la divinitat, com deia al principi, va minvant en favor de la ciència i de la tècnica.

— En el món anglosaxó anterior al segle XIX s'uní, doncs, a la natura com a unitat, el rebuig del principi d'autoritat externa, d'una banda, i el dret i la suficiència de la raó, fins i tot en moral, de l'altra banda.

— El reducte de la divinitat no es trobarà, doncs, en el camp del coneixement, perquè la idea moderna de progrés a poc a poc l'anirà expulsant, sinó en el camp del sentiment. La idea de progrés, en efecte, de les ciències positives i de la naturalesa permet, d'una banda, donar més poder a l'home i, de l'altra, acréixer la confiança en si mateix i prescindir de Déu com a fonament de la realitat. Però: es pot tenir fe cega en la ciència en l'era de les vaques boges? KARL POPPER ho expressa gairebé en termes d'Internet: *El saber segur ens està negat: el nostre saber és una conjectura crítica, una retícula d'hipòtesi, una xarxa de suposicions*. I la idea de progrés, expres-

sada científicament té el seu valedor en Darwin, que afirma, a *Life and Letters*, el seu agnosticisme: *El misteri de l'origen de totes les coses ens és insoluble... El tema sencer de Déu està més enllà de l'abast de l'enteniment humà.*

— Precisament la idea de progrés —que supleix amb èxit la idea de providència com a antídoto a l'atzar— unida a la de dialèctica ve a dir que allò antic està superat per allò modern. El fet religiós, en canvi, sempre apel·la als temps passats com a millors, al coneixement arcà com a superior al que no té tradició. L'autoritat de Manetó entre els grecs, per exemple, rau en el fet que havia exercit el seu sacerdoci 30.000 anys! «La creación tuvo un fin y éste fue determinado. Un progreso indefinido ni sería digno de Dios, ni provechoso a la criatura. Al paso que Dios ha de saber a dónde va; la criatura debe individualmente llegar a donde éste la encamina. La idea de que los que vendrán tras nosotros serán más perfectos sin que ni sólo de ellos pueda llegar a serlo completamente, lejos de consolar, es desgarradora. Por esto, la teoría de un progreso indefinido halla resistencia en el instinto, en la razón y en la fe a la vez» —diu un contemporani de Darwin. Els cristians, al progrés, l'anomenen esperança?

— Com a conclusió, atès que els creients cada cop tenen menys motius per creure a mesura que avança la societat tecnocientífica, foragitada la divinitat en la societat postcapitalista de l'àmbit de la raó, sembla que Déu s'haurà de resignar a complir un paper més modest en el pensament humà, el d'adreçar-se al sentiment, a l'espiritualitat i, fins i tot, a allò que és més humà i menys científic: l'art. Però, com deia MIGUEL DE UNAMUNO a *El sentimiento trágico de la vida: Lo que el hombre busca en la religión es salvar su propia individualidad, eternizarla, es lo que no se obtiene ni con la ciencia, ni con el arte, ni con la moral.* Copèrnic canvià la Terra pel Sol; Darwin posà l'home com un graó més en l'evolució animal; Freud descobria la fal·làcia de creure que la consciència ho regia tot; i, fins i tot, avui Dawkins, al *Relotger cec*, el món és dels gens, no dels homes. La pregunta és: això és un procés contra l'arrogància de Déu o contra l'arrogància humana?

— I deixo per al final el tema del mal, no ja còsmic, sinó humà. Reduir el misteri del mal als dos tòpics històrics és no afrontar el tema. El primer consisteix a considerar que el coneixement humà sempre és limitat. I el segon és el mal moral, fruit de la llibertat: FIODOR DOSTOÏEVSKIJ ens ho diu hobbesianament a *Els posseïts: L'home només ha inventat Déu per poder viure sense matar-se.* L'un abdica de la raó i l'altre ha d'optar entre la llibertat com a dolenta o que tothom és bo i, com diuen molts cristians, tots serem salvats,

perquè poc o molt creiem en el mateix Déu, encara que ens forgem d'ell una imatge personalitzada, a la mida.

Apèndix: Algunes citacions

MONTESQUIEU. *L'esperit de les lois: L'home pietós i l'ateu parlen sempre de religió: l'un parla d'allò que estima i l'altre d'allò que tem.*

RUBERT DE VENTÓS, XAVIER. *Dios y otros inconvenientes: Vaya por delante mi convencimiento de que nadie cree ni puede creer en Dios. Añádase a esta imposibilidad lógica (que justificaré) mi rechazo moral del asunto: no se debe creer en Él.*

BUÑUEL, LUIS. *Jo, gràcies a Déu, encara sóc ateu.*

VOLTAIRE. *Epître à l'auteur des trois imposteurs: Si Déu no existís, caldria inventar-lo.*

ZAMBRANO, MARIA. *El hombre es tragedia de no poder vivir sin dioses.*

SARTRE, JEAN PAUL. *Dieu et le Bon Dieu: L'absència és Déu. Déu és la solitud dels homes... No hi ha sinó Déu: l'home no és res més que una il·lusió òptica.*

BOBBIO, NORBERTO. *Sempre he sentit un gran respecte pels creients, però no sóc un home de fe. La fe, quan no és un do, és un hàbit; quan no és ni un do ni un hàbit, és el resultat d'una forta voluntat de creure.*

TOLSTOJ, LEON. *Religió i moral: Un home pot ignorar que té religió, com també pot ignorar que té un cor; però sense religió, com sense cor, l'home no pot viure.*

ZUBIRI, XABIER. *El hombre es experiencia de Dios.*

PASCAL, BLAISE. pensament 277 [477]: *El cor té les seves raons, que la raó no coneix; hom ho sap en mil coses. Dic que el cor estima l'ésser universal naturalment, i s'estima a si mateix naturalment, segons que s'entregui; i s'endureix contra l'un o l'altre, segons vulgui. Heu rebutjat l'un i conservat l'altre: és que us estimeu per raó?*

PASCAL, BLAISE. pensament 481: *És el cor el qui sent Déu, i no la raó. Heus aquí el que és la fe: Déu sensible al cor, no a la raó.*

BAUDELAIRE, CHARLES. *Déu és l'únic ésser que per regnar no ha tingut necessitat ni d'existir.*

I més en especial encara, les religions, a mesura que s'han anat desenvolupant, han anat oferint explicacions més i més sofisticades al tema que, des de la visió creient, no té solució, sinó un acte de fe: la nostra mort personal. «La religió no ajuda a conservar la vida, però potser ajuda a acceptar la mort i a viure millor la darrera etapa de la nostra vida» (19-3-01).

DOSTOÏEVSKIJ, FIODOR. *Els germans Karamàzov: Si Déu no existeix, tot és permès.*

ELIADE, MIRCEA. *Des de la invenció de la fe, en el sentit judeocristià del*

terme (és a dir, que per a Déu tot és possible), l'home, apartat dels arquetipus i de la repetició, no pot defensar-se del terror, sinó per mitjà de la idea de Déu. En efecte, només pressuposant l'existència de Déu, conquesta, per un costat, la llibertat i, per l'altre, la certesa que les tragèdies històriques tenen una significació transhistòrica, fins i tot quan aquesta significació no sigui sempre evident per a la condició humana actual. Tota altra situació de l'home modern du, en darrer terme, a la desesperació.

ANOUILH, JEAN. Déu és arreu... Vaja, que està sempre amb els que tenen molts diners i multitud d'armament.

NIETZSCHE. Déu és la prohibició de pensar.

NIETZSCHE. Així parlà Zaratustra diu dels sacerdots: No saberen estimar llur Déu altrament que clavant l'home a la creu... havien col·locat llur il·lusió, llur tapaforats, que anomenaven Déu.

FREUD. El futur d'una il·lusió: Veiem, doncs, que l'enyorança del pare és el mateix que la necessitat de protecció davant les conseqüències de la importància humana..., és a dir, precisament la gènesi de la religió.

MARX. Crítica a la filosofia del dret de Hegel: La misèria religiosa és, ensems, expressió de la misèria real i protesta contra la misèria real. La religió és la queixa de la creatura en pena, el sentiment d'un món sense cor i l'esperit d'un estat de coses embrutit. És l'opi del poble. La superació de la religió com a felicitat il·lusòria del poble és l'exigència que aquest poble sigui realment feliç.

FEUERBACH, LUDWIG. L'essència del cristianisme: La nostra tasca és precisament demostrar que la contradicció entre allò diví i allò humà és il·lusòria, és a dir, que no hi ha més contradicció que la que existeix entre l'essència i l'individu humans i que, per tant, l'objecte i el contingut de la religió cristiana són absolutament humans.

BAKUNIN, MICHAEL. Déu i l'Estat: La idea de Déu implica l'abdicació de la raó humana i de la justícia humana; és la negació més decisiva de la llibertat humana i du necessàriament a l'esclavatge dels homes, tant en la teoria com en la pràctica.

HUXLEY, ALDOUS. Essays: els homes creen els déus a semblança seva.

SÈNECA. L'única llibertat és la saviesa.

POPPER, KARL. El saber segur ens està negat: el nostre saber és una conjectura crítica, un retícula d'hipòtesi, una xarxa de suposicions.

DARWIN. Life and Letters: El misteri de l'origen de totes les coses ens és insoluble... El tema sencer de Déu està més enllà de l'abast de l'enteniement humà.

DE UNAMUNO, MIGUEL. El sentimiento trágico de la vida: Lo que el hombre busca en la religión es salvar su propia individualidad, eternizarla, es lo que no se obtiene ni con la ciencia, ni con el arte, ni con la moral.

DOSTOÏEVSKIJ, FIODOR. Els posseïts: L'home només ha inventat Déu per poder viure sense matar-se.

Abstract

In this article, professor Boadas studies the issue of God from a sociological perspective, and synthesises some common features of German thought. Finally, he analyses some clichés concerning the issue of evil, and criticises certain lines of reasoning.